

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР

Яновська О. В.,
аспірант відділу розвитку політичної системи
Національного інституту стратегічних досліджень

У статті розглянуто тенденції розвитку волонтерського руху в Україні, проблемні аспекти його інституалізації в умовах сучасних безпекових викликів. Визначено та охарактеризовано основні напрямки волонтерської діяльності та її вплив на забезпечення обороноздатності держави.

В статье рассмотрены тенденции развития волонтерского движения в Украине, проблемные аспекты его институализации в условиях современных вызовов безопасности. Определены и охарактеризованы основные направления волонтерской деятельности и ее влияние на обеспечение обороноспособности государства.

The tendencies of the development of volunteer movement in Ukraine, the problematic aspects of its institutionalization in the context of modern security challenges are defined and characterized in the article. The main directions of volunteer activity and its influence on the state defense capability are determined and characterized.

Ключові слова: волонтерський рух, безпека держави, зовнішня агресія, інституційний розвиток, самоорганізація населення.

Постановка проблеми. Хвиля громадянської активності, спричинена Революцією Гідності та подальшими подіями в Україні, засвідчила готовність українського суспільства до суттєвих змін у політичному та соціально-економічному розвитку країни. Передусім ідеться про зростання волонтерської мобільності громадян та появу нових гнучких форм волонтерської діяльності, які в умовах неготовності держави оперативно реагувати на безпекові виклики, виявилися набагато ефективнішими за бюрократизовані державні механізми.

Зважаючи на це, важливим є розуміння інституційних процесів становлення волонтерського руху та можливостей його залучення до забезпечення обороноздатності України.

Проблематика розвитку волонтерства у зарубіжній науковій думці знайшла відображення у працях таких авторів, як Р. Даль, Р. Лейн, Х. Анхайер, Дж. Розенау, О. Галлахер, П. Россі та багато інших.

Серед українських дослідників значну увагу становленню та розвитку волонтерського руху приділяли В. Голуб, Т. Лях, К. Сидоренко, О. Корнієвський, О. Трубнікова, І. Юрченко, Д. Горєлов та ін.

Разом із тим, дослідження волонтерського руху в Україні носять переважно фрагментарний характер, наявний брак цілісних монографічних праць. Відтак, дана тематика потребує подальшого політологічного аналізу.

Метою статті є аналіз інституційного розвитку волонтерської діяльності в умовах безпекових викликів в Україні.

Відразу ж зазначимо, що саме кризовий період масових протестів грудня 2013 – лютого 2014 та російська збройна агресія 2014 та наступних років каталізували волонтерську діяльність із забезпечення обороноздатності та подолання наслідків конфлікту в Україні.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні волонтерство визначається як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [1]. Важливо додати, що волонтерська діяльність повинна не лише бути неприбутковою, а й не мати матеріальної винагороди як основного мотиваційного фактора.

У цій статті волонтерська діяльність розглядається насамперед як безпекова практика. Такий підхід дозволяє сконцентрувати увагу на проблемах інституційного розвитку волонтерства у період кризових процесів та його впливу на безпекову ситуацію в Україні.

Історія волонтерського руху у незалежній Україні показує, що у періоди відносної стабільності волонтерство носило переважно соціально-культурну направленість. Так, одними з найпоширеніших ініціатив були ініціативи, спрямовані на підтримку малозабезпечених, хворих, людей похилого віку, багатодітних сімей, безпритульних тощо. Велика увага також приділялась проектам екологічного

спрямування та культурно-історичним ініціативам, спрямованим на збереження історичних пам'яток тощо. Серед волонтерських груп цих напрямків активно діяли як міжнародні, такі як Грінпіс, Всесвітній фонд природи, Ла Страда – Україна, так і суто українські, зокрема еко клуб «Зелена Хвиля», харківська обласна громадська організація «Зелений Фронт», Молодіжний екологічний центр, Фондація соціальних інновацій «3 країни в Україну» та багато інших.

З початком Революції Гідності та зовнішньої агресії на Сході України направленість українського волонтерського руху змістилась у бік допомоги у забезпеченні обороноздатності країни. Як зазначають автори доповіді «Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики», «...зростання активності волонтерського руху обумовлене двома основними факторами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян. Кризові процеси у країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу самоідентифікації...» [2, ст. 16].

Сплеск громадянської та зокрема волонтерської активності знайшов своє відображення як у вітчизняних, так і у міжнародних дослідженнях. Насамперед необхідно згадати «Світовий рейтинг благодійності» – дослідження, проведене британською організацією Charities Aid Foundation у 2015 році. У межах дослідження були проведені опитування громадян у понад 140 країнах світу за період 2014 року. Респондентам пропонувалось дати відповіді на наступні запитання:

Чи виконували Ви за останній місяць будь-що з нижче перерахованого?

- Чи надавали Ви допомогу незнайомим людям, які її потребували?
- Чи жертвували Ви гроші на благодійність?
- Чи витрачали Ви свій час на волонтерську роботу?

За сумою цих трьох показників Україна посіла 89 місце, покращивши свої позиції на 14 пунктів у порівнянні з 2013 роком. Рейтинг показав, що найпоширенішим видом волонтерської та благодійної діяльності серед українців у 2014 році були грошові пожертви, які зробили 38% опитаних українців. У 2013 цей показник складав усього 9%.

Допомогу незнайомим людям надавали 35%, а от безпосередньо волонтерством займались лише 13% українців, хоча ще у 2013 волонтерською діяльністю було охоплено 26% [3].

При цьому, як показав аналіз GfK Ukraine, у 2014 році 77% українців жертвували кошти на допомогу українській армії, у тому числі пораненим, а ще 34% фінансово допомагали учасникам Революції Гідності [4].

Саме 2014 рік можна вважати знаковим для розвитку благочинної та волонтерської діяльності в Україні, що стала найбільш дієвою формою самоорганізації населення. Здебільшого індивідуальні ініціативи з надання допомоги учасникам Революції Гідності (продовольство, медикаменти, соціальна та медична допомога та ін.), з часом переросли в організовані об'єднання. Так, лише 2014 року було зареєстровано 82 волонтерські організації, серед яких найбільші – Благодійний фонд (БФ) «Повернись живим», «Армія SOS», «Народний проект», БФ «Миротворці України», громадська організація «Народний тил» та інші.

Волонтерський рух кризового періоду проявив високий рівень ініціативності та незалежності, а організації, які його представляють, мають значну підтримку населення. Серед опитаних українців 58,9% цілком або переважно довіряють волонтерам [5]. При цьому багато волонтерів ніколи раніше не займалися громадською діяльністю, а прийшли з різних сфер професійної діяльності, наприклад, з ІТ, підприємництва тощо.

У цілому, українці схильні визнати велику роль волонтерського руху у суспільних процесах: 62% визнає роль волонтерів у політичних змінах останнього року, 85% вважає, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, а 81% схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства [4].

Тенденція до посилення ролі волонтерів у забезпеченні обороноздатності держави знайшла своє відображення і у змінах до основного закону, який регулює волонтерську діяльність в Україні – Закону України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI від 19.04.2011. Зокрема, внесені 2015 року правки розширили напрями волонтерської діяльності, які стали включати, крім іншого:

- надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;
- надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції [1].

З описаних вище напрямків волонтерської діяльності виокремлюються чотири основні, спрямовані на протидію зовнішній агресії та її наслідків: збір та доставка у зону проведення АТО необхідних ресурсів, надання медичної допомоги постраждалим у ході її проведення, допомога вимушеним переселенцям, пошук зниклих безвісти та звільнення полонених [2, ст. 19].

Найбільш поширений серед них – це забезпечення солдатів необхідним спорядженням, транспортом, медикаментами, продовольством та ін. При цьому це переважно адресна допомога окремим підрозділам.

Важливим напрямком є медична допомога та збір медичного обладнання та ліків. Забезпечення солдатів індивідуальними аптечками військового стандарту НАТО, збір коштів на купівлю та обладнання кровомобілю для доставки донорської крові для переливання у зоні проведення АТО, допомога з реабілітації поранених воїнів АТО та багато інших волонтерських проектів засвідчують їх важливу роль в оборонно-безпековій діяльності.

У ході протидії зовнішній агресії українські цивільні медики, які працювали на волонтерських засадах у зоні АТО, зіткнулися з неможливістю суміщати посади на основних місцях роботи та волонтерську діяльність, що призвело до скорочення кількості кваліфікованих медиків-волонтерів у зоні бойових дій. Однак, завдяки ухваленню низки документів, зокрема Наказу МОЗУ № 913 від 01.12.2014 «Про формування спеціалізованих медичних бригад другої черги медицини катастроф центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф», Наказу МОЗУ «Про організацію направлення медичних працівників, що добровільно виявили бажання надати медичну допомогу у районах проведення АТО», Меморандуму МОЗ про взаємодію у рамках проекту «Перший добровольчий мобільний шпиталь ім. М. І. Пирогова», Постанови Кабінету Міністрів № 522 від 22 липня 2015 року «Про особливості оплати праці працівників, які беруть участь у забезпеченні проведення антитерористичної операції» та ін., вдалось унормувати діяльність медичних волонтерів та значно спростити умови їх діяльності.

Ухвалення цих документів дозволило створити нові інституційні одиниці волонтерського руху, однією з яких є найбільший неурядовий проект із залучення цивільних медиків до надання медичної допомоги у зоні проведення АТО – Перший добровольчий мобільний шпиталь ім. М. І. Пирогова. Проект, що починався з добровольчих медичних мобільних бригад, які надавали першу медичну допомогу пораненим учасникам Революції Гідності, нині охоплює понад 350 медиків-добровольців. При цьому медичну допомогу отримують не лише військовослужбовці, а й цивільне населення на прилеглих до зони бойових дій територіях [6].

Великий сегмент українського волонтерства займають організації, що надають допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО). Найбільші з них: «Крим SOS», Центр зайнятості вільних людей, «Новий Донбас», «Восток SOS». Важливим є інституційний досвід цих організацій, які не лише створили окремі організаційні осередки, але й об'єдналися у спільний хаб для внутрішніх переселенців – «Будинок вільних людей», мета якого – сформувати середовище для швидкої соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Організації надають юридичні консультації та психологічну допомогу, сприяють у працевлаштуванні та пошуку житла, допомагають отримати нові кваліфікації тощо. Разом із тим, волонтери зазначають необхідність розробки системної політики щодо підтримки ВПО з боку держави, адже багато напрямків роботи волонтерів ніяк не представлені у державних інституціях, а деякі дублюються, при цьому часто діяльність волонтерів виявляється ефективнішою, ніж робота аналогічних державних установ [7].

І нарешті остання велика група волонтерських організацій – групи з пошуку зниклих безвісти та звільнення полонених. Насамперед зазначимо, що важливим аспектом діяльності цієї групи волонтерів є ідентифікація власне зниклих безвісти, адже в умовах військових дій не завжди можна однозначно стверджувати, чи людина загинула, чи потрапила у полон, чи самовільно залишила частину. Офіційно облік загиблих та померлих військовослужбовців регулюється відповідними наказами, зокрема Інструкцією з організації обліку особового складу Збройних Сил України (затверджена Наказом Міністерства оборони України № 333 від 26.05.2014). Інструкція зобов'язує військові частини за місцем служби військовослужбовця або відповідні кадрові органи провести розслідування причин зникнення упродовж 15 днів, після чого військовослужбовці виключаються зі списків особового складу частини:

«Особовий склад, який вибув із військових частин, виключається зі списків у такі строки:

зниклі безвісти і ті, які не повернулися в установленний строк із відрядження, відпусток або закладів охорони здоров'я, а також ті, які дезертирували, – після ретельного їх розшуку і розслідування обставин їх дезертирства або неповернення до частини, але не пізніше п'ятнадцяти днів з дня зникнення, дезертирства і закінчення строку відрядження, відпустки або строку повернення до частини, повідомленого закладом охорони здоров'я» (п. 1.18 ч. 1 р. III) [8].

Однак на практиці, через відсутність єдиного державного органу, який займався б пошуком зниклих безвісти, їхня доля переважно залежить від зусиль родичів або волонтерських організацій. Серед них, Центр звільнення полонених громадської організації «Офіцерський корпус», Союз «Народна пам'ять» та інші.

Разом із тим, якщо в офіційних підрозділах ЗСУ, МВС ведеться принаймні якийсь облік, то з добровольчими батальйонами ситуація набагато складніша. Волонтерам часто просто не вистачає інформації, щоб шукати зниклих. Волонтерська діяльність ускладнюється ще й тим, що пошукові роботи доводиться проводити й на територіях, підконтрольних сепаратистським угрупованням, які не завжди погоджуються пускати навіть волонтерів, не кажучи вже про представників ЗСУ [9].

Попри значний інституційний розвиток та підвищення ролі волонтерів у протидії зовнішній агресії, волонтерські ініціативи стикаються з низкою проблем, які можна згрупувати за наступними напрямками:

- Зниження обсягів допомоги з боку населення України, представників діаспори та інших благодійників.

- Діяльність псевдоволонтерів і випадки зловживань з боку волонтерів.

- Податковий тиск на волонтерську та благодійну діяльність.

- Відсутність достатньої координації волонтерів між собою – недостатня обізнаність або відсутність координації між діями осіб і структур, що виконують схожі завдання.

- Відсутність ефективного контролю за подальшою долею майна, переданого волонтерами.

- Зниження мотивації, емоційне, фізичне виснаження волонтерів. Безпека волонтерів, насамперед тих, хто самостійно доставляє допомогу у підрозділи, які знаходяться на лінії зіткнення.

- Недостатнє законодавче регулювання волонтерської діяльності.

- Консерватизм державних структур. Традиційний фактор ризику реформ – інерція системи і саботаж з боку чиновників. [10]

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що розвиток волонтерської діяльності в Україні в умовах складної безпекової ситуації став безпрецедентним виявом високої здатності населення до консолідації та мобілізації. За умов браку ресурсів, забюрократизованості державних структур волонтерство стало тим рятівним колом, яке допомогло зберегти українську державність. Подальші наукові розвідки з даної тематики можуть бути пов'язані з дослідженням удосконалення механізмів взаємодії органів державної влади з волонтерами, що допоможе створити умови для якісно нового рівня цієї діяльності.

Література:

1. Про волонтерську діяльність: Закон України № 3236-VI від 19.04.2011. Законодавство України. 2011. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
2. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. / Д. М. Горелов, О. А. Корнієвський. К.: НІСД, 2015. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>.
3. CAF World Giving Index 2015 // Charities Aid Foundation. 2015. URL: http://vboabu.org.ua/img/forall/mirovoi_reiting_blagotvoritelnosti_2015.pdf.
4. Волонтерський рух в Україні // GfK Ukraine. 2015. URL: https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content_import/2015-09-01_press_releases/data/ua/Documents/Presentations/report_vyshlisky.pdf.
5. Звіт за результатами дослідження «Українське суспільство». Інститут соціології НАН України. 2015. URL: <http://i-soc.com.ua/files/u/US-2015.doc>.
6. Перший добровольчий мобільний шпиталь ім. М. І. Пирогова. URL: <http://www.medbat.org.ua/uk/>.
7. У Києві для переселенців відкрили спільний центр волонтерської допомоги. Deutsche Welle. 2015. URL: <http://www.dw.com/uk/y-kiєvі-dля-pereselenцiv-vіdкрили-spіlньний-центр-волонтерської-допомоги/a-18656472>.
8. Інструкція з організації обліку особового складу Збройних Сил України // Законодавство України. 2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0611-14/page3>.
9. Зниклі безвісти в зоні АТО на Донбасі: як їх шукають. Deutsche Welle. 2016. URL: <http://www.dw.com/uk/зниклі-безвісти-в-зоні-ато-на-донбасі-як-їх-шукають/a-36004252>.
10. Уманська О. Волонтерство в Україні. Благодійний фонд UWCF. URL: <http://uwcfoundation.com/ua/blagotvoritelnost-v-ukraine/volonterstvo-v-ukraini>.